

*Дрыгін Анатоль Віктаравіч
выкладчык кафедры этналогіі і фалькларыстыкі
Установы адукацыі «Беларускі дзяржаўны педагагічны
універсітэт імя Максіма Танка»*

Прычыны трансфармацый нацыянальных традыцый

Кожны этап развіцця культуры пакідае пасля сябе спадчыну, якая змяняецца, развіваецца і пераплятаецца са здабыткамі мінулых перыядаў – гэта і ёсць традыцыя, якая з'яўляецца своеасаблівым феноменам культуры, што адыгрывае выключную ролю ў перадачы калектыўнага вопыту, у захаванні і ўзбагачэнні духоўнай і матэрыяльнай спадчыны, у забеспячэнні дзейснага развіцця культуры народа і этнаса ў цэлым. Традыцыі суправаджаюць чалавека ўсё жыццё, яны падтрымліваюць дух народа і не даюць нацыі загінуць.

Аднак, традыцыі ў нацыянальнай культуры не з'яўляюцца крытэрыямі яе канстантнасці, статычнасці ці кансерватызму, якія перашкаджаюць імправізацыям у працэсе іх ўжывання, стварэнню новых прадметаў культуры, новых форм і з'яў. У пэўным сэнсе, кожны новы працэс выканання ці выкарыстання традыцый ёсць адначасова і ўзнаўленне традыцыйнай формы і творчая імправізацыя, якая звязана з тым, што кожны чалавек па-свойму бачыць і асэнсоўвае адну і тую ж з'яву і дзейнічае ў рэчаіснасці згодна са сваім унутраным успрыманням свету. Такім чынам, гэты працэс ёсць стварэнне ўжо існуючай традыцыі зноў з унясеннем пэўных змен, якія, аднак, не прыводзяць да карэннай перапрацоўкі асноўных яе складаючых. Творчыя змены часцей за ўсё выражаюцца ў стварэнні і адначасовым бытаванні імправізаваных варыянтаў адной і той жа традыцыі, у той час, як сам стрыжань адносна ўстойлівы і захоўвае мінімальнае абнаўленне традыцыі.

З'яўленне новых варыянтаў адбываецца ў залежнасці ад умоў і абставін, у якіх адбываецца выкарыстанне нацыянальных традыцый, ад мастацкага густу, магчымасцей, настрою, патрэб, жыццёвага вопыту людзей, складу выканаўцаў, ад сацыяльных і прыродных асаблівасцей рэгіёна. Акрамя гэтага, трапляючы ў пэўную мясцовасць з іншай, традыцыйная з'ява можа атрымаць новыя варыянты шляхам далучэння да яе зместу, форм і характару мясцовых асаблівасцей, адметнасцей, прыстасавання да новых геаграфічных і кліматычных умоў, сацыяльных нормаў, якія прынятыя ў дадзеным рэгіёне.

Такім чынам, у паўсядзённым жыцці, падчас перадачы, засваення ці ўжывання існуючых культурных традыцый, існуе магчымасць іх інтэрпрэтацыі, калі шляхам імправізацыі і змянення пэўных элементаў адбываецца некардынальнае іх пераўвасабленне. А таксама існуе магчымасць захавання і бытавання гэтых змененых форм.

Узнікненне новых традыцый, або іх удасканаленне, прыстасаванне да новых умоў звязана са значнымі зменамі, з трансфармацыяй культурных традыцый.

«Трансфармацыя – пераўтварэнне, змяненне віду, формы, сутнасных уласцівасцей чаго-небудзь» [4].

Трансфармацыйны працэс уяўляе сабою якасныя змяненні, якія датычацца сутнасці з'явы. Ён становіцца неабходным, дзякуючы ўзнікненню супярэчнасцей паміж элементамі сістэмы. Трансфармацыя з'яўляецца складаным і шматузроўневым працэсам, працяканне якога можа быць расцягнута ў часе і прасторы. Асноўнымі этапамі з'яўляюцца: ацэнка супярэчнасцей, якія ўзніклі ў сістэме, пошук шляхоў вырашэння праблемы, ліквідацыя састарэлай і стварэнне новай сістэмы або яе элементаў, прыстасаванне абноўленай сістэмы да ўмоў існавання.

Такім чынам, трансфармацыя – гэта не проста змены, а істотныя змены, якія датычацца элементаў сістэмы або з’явы. Пры гэтым працэсу пераўтварэння можа падвяргацца від, форма, узаемасувязі паміж часткамі і г. д. Узнікненне неабходнасці трансфармацыі можа быць выклікана крызісным становішчам сістэмы, яе неадпаведнасцю існуючым умовам, з’яўленнем новых тэндэнцый развіцця і ўдасканалення.

У вузкім сэнсе, нацыянальныя традыцыі можна разглядаць як канкрэтную з’яву культуры, як звычаі, абрады, парадкі, правілы, погляды і паводзіны, а таксама песенны, харэаграфічны, гульнівы фальклор і г. д., якія складваюцца гістарычна ў жыцці кожнага народа, перадаюцца з пакалення ў пакаленне. Калі ж разглядаць больш шырока, традыцыі – культурная спадчына народаў, сусветных і рэгіянальных цывілізацый, якія змяшчаюць у сабе вялікі скарб чалавечага вопыту, мары і надзеі людзей, эстэтычныя каштоўнасці і маральныя погляды. Многія з іх і сёння сугучныя памкненням сучаснага чалавека. Аднак, непарыўны працэс развіцця грамадства выклікае неабходнасць іх пераасэнсавання і абнаўлення, што звязана з пэўнымі дапаўненнямі і пераўтварэннямі і дыктуюцца тэндэнцыямі сучаснай культуры. Трансфармацыя нацыянальных традыцый прадстаўляе сабой заканамерны працэс, які часцей за ўсё адбываецца па прычынах змянення жыццёвых абставін або іх перанясення з натуральнага асяродка ў іншыя ўмовы.

Характар існавання і бытавання культурных традыцый быў звязаны са зменай грамадска-гістарычных фармацый і сярод прычын, якія паўплывалі на перанараджэнне можна вылучыць наступныя.

Рэлігійныя змены. Істотныя пераўтварэнні традыцый былі звязаны са зменамі рэлігійнай свядомасці: з пераходам ад форм першабытных вераванняў (пакланення прыродзе, татэмізму, магіі, фетышызму, анімізму) да політэізму, а пазней і да монатэізму.

З прыходам хрысціянства народныя традыцыі, як і культура ў цэлым, не губляе язычніцкія сімвалы і культы. Царква, не маючы магчымасці перамагчы і знішчыць паганскую культуру і пераламіць свядомасць людзей да новай рэлігіі, выбірае шлях сінтэзу хрысціянства і паганства, спалучаючы элементы старых традыцый з новымі хрысціянскімі нормамі, правіламі, святамі, абрадамі. У сувязі з гэтым, і па сённяшні дзень усе беларускія традыцыі нясуць у сваёй сутнасці элементы двух культурных пластоў – язычніцкага і хрысціянскага.

Сацыяльныя змены. Уся традыцыйная культура перажывае значныя пераўтварэнні ў часы размежавання грамадства на класы, падзелу працы на разумовую і фізічную, узнікнення дзяржаўнасці. У гэтыя гістарычныя перыяды ў кожнай сацыяльнай групе на аснове старадаўніх паступова пачынаюць фарміравацца свае ўласныя традыцыі, якія становяцца характэрнымі для дадзенага класа і ўжыванне якіх абумоўлена сацыяльнай неабходнасцю. Так, напрыклад, даследчык А. А. Шамак адзначае, што «ўжо ў X – XIII стагоддзях традыцыйная фізічная культура феадальнай верхушкі і блізкіх да яе слаёў грамадства пачала вылучацца ў самастойны від. Пазней пачалося фарміраванне фізічнай культуры гараджан. І тая і другая сацыяльныя групы на пачатковым этапе захавалі многія элементы агульнанароднай традыцыйнай фізічнай культуры» [5].

Пазней, традыцыі беларускага сялянства, якія ў найбольшай ступені захавалі ў сабе элементы старажытных і былі найбольш блізкія па зместу і формах да першапачатковых, шырока ўжываліся ў паўсядзённым і святочным жыцці простага народа. Яны былі разнастайнымі, даступнымі, яркімі, нягледзячы на тое, што іх называлі мужыцкімі ці халопскімі. Аднак вышэйшыя саслоўі гэтыя традыцыі амаль што і не ведалі, лічылі іх непатрэбнымі, недастаткова прыстойнымі, нецікавымі, незразумелымі. І калі такая традыцыйная з’ява трапляла ў кола ўвагі іншых класаў, яна губляла арганічную сувязь з тым

наваколлем і ўмовамі, дзе бытавала. Таму такія традыцыі працягвалі сваё жыццё ў новым выпраўленым выглядзе. І гэтыя змены былі відавочныя.

Змены сацыяльнай структуры грамадства пастаянна ўплывалі на перамены ў традыцыйнай дзейнасці. І калі змест традыцый заставаўся адносна пастаянным, паколькі быў найбольш устойлівы да перамен, то формы і прыёмы выканання непасрэдна залежалі ад сацыяльных пераўтварэнняў.

Аднак, нягледзячы на значныя сацыяльныя змены, якія адбываліся ў грамадстве, пэўныя рэшткі старажытных дзействаў, якія, праўда, ужо былі зменены, часам забыты і не ўсведамляліся новымі пакаленнямі як істотныя, працягваюць сваё жыццё. Так, напрыклад, па сённяшні дзень у шматлікіх беларускіх народных гульнях вызначаюць чалавека, які будзе пачынаць гульню ці будзе вядучым у гульні тэрмінам «матка» ці «быць маткаю», што вядзе нас да тых часоў, калі прызнавалася становішча жанчыны як старэйшай у родавой арганізацыі грамадства.

Эканамічныя пераўтварэнні. Нельга не адзначыць, што змены эканамічных сістэм гаспадарання таксама з'яўляліся прычынамі трансфармацыі культурных традыцый. Так, пераход ад сістэмы замкнёнага натуральнага гаспадарання да таварна-грашовай сістэмы патрабуе ўлічваць у традыцыйных формах элементы гандлю, імітацыі працэсу наапаўнення. Развіццё гарадоў абумоўлівае з'яўленне традыцый з элементамі, спецыфічнымі да гарадскога быту, якія звязаны з новымі рамёствамі і промысламі гараджан, іх укладам жыцця і формамі паводзін.

Пазней, з развіццём капіталістычных адносін адбываецца змена ладу жыцця чалавека і гэта, у сваю чаргу, парушае ўмовы бытавання традыцый, звязаных з заняткамі, працоўнай дзейнасцю, нормаў паводзін. Таму некаторыя традыцыі знікаюць увогуле, іншыя прымяраюць на сябе новыя формы, якія дыктуецца новымі эканамічнымі законамі, у выніку чаго традыцыі зноў перанараджаюцца, пачынаюць бытаваць новыя варыянты традыцый. Некаторыя

культурныя традыцыі, звязаныя з вытворчымі працэсамі, земляробствам, гаспадаркай, цалкам мяняюць сваю форму. Напрыклад, традыцыйную гульню «Проса», якая зараз існуе ў форме карагода, раней можна было разглядаць як серыю сельскагаспадарчых практыкаванняў, назапашаных папярэднім чалавечым вопытам.

Эканамічныя змены, звязаныя з удасканаленнем прылад працы, паўплывалі на характар традыцый. Напрыклад, у традыцыйнай гульні з'яўленне гумавага мяча патрабавала зменаў у правілах, якія датычацца адлегласці яго палёту, а таксама дазволіла замяніць простае штурханне ці перакатванне па зямлі мяча драўлянага ці з анучак на такія формы як кіданне ці выбіванне.

Трэба адзначыць таксама і тое, што змены эканамічных адносін наклалі адбітак на сацыяльны статус герояў традыцыйных з'яў. Так, калі ў перыяд феадалізму героямі некаторых традыцый выступаюць князь, ваявода, гетман, то з пашырэннем таварна-грашовых адносін усё больш сюжэтаў з удзелам купца, гандляра, купецкага сына і іншых.

Палітычныя змены. У ходзе гістарычнага развіцця грамадства традыцыі відазмяняліся, перанараджаліся сюжэты, мэты, формы арганізацыі пад уплывам ідэалогіі разнастайных сацыяльных груп. Гульні падвяргаліся ўздзеянню з боку палітычнай эліты дзеля таго, каб сфарміраваць у свядомасці людзей устаноўку жыць так, як гэта было патрэбна кіруючаму класу. І гэты шлях уплываць на людзей быў абраны не выпадкова. Паколькі чалавек выконвае традыцыйныя дзеянні на працягу ўсяго жыцця, і часцей за ўсё ён сам і не ўсведамляе, якія якасці, формы і нормы паводзін, маралі фарміруе тая ці іншая традыцыя, што развівае, выхоўвае, чаму вучыць, што забараняе. Гэта падсвядомае ўздзеянне, безумоўна, больш карыснае і прадуктыўнае для фарміравання ідэалагічнай пазіцыі, паколькі ўспрымаецца чалавекам як правіла, як дадзенае, як неабходнае, як норма, і не

патрабуе лагічнага абгрунтавання атрыманай інфармацыі, яе суаднясення са сваёй уласнай жыццёвай пазіцыяй.

Акрамя гэтага, змена тэрыторыі краіны ў сувязі са шматлікімі войнамі, уніямі, палітычнымі падзеламі ці аб'яднаннямі ўплывала на тое, што формы беларускіх традыцый увабралі ў сябе змест, формы, характар традыцый народаў, што пражывалі на тэрыторыях, якія становіліся новай «радзімай» для беларускага этнасу.

Культурны ўплыў. На змяненне форм традыцый паўплывала ўздзеянне іншых народаў і іх культур. Прычынамі гэтага былі такія этнічныя працэсы, як асіміляцыя, міграцыя, акультурацыя. Акрамя гэтага, уплыў традыцый іншых народаў звязаны з блізкасцю славянскіх культур і тым, што беларускія землі знаходзяцца ў еўрапейскім культурным рэгіёне, а значыць развіццё этнасу праходзіла адпаведна развіццю і фарміраванню народаў сучаснай Еўропы.

Творчая дзейнасць чалавека. Узнікненне новых версій традыцый было звязана і з тым, што пры жывым выкананні любы чалавек ці група людзей маглі дадаць, выдаліць, змяніць пэўныя элементы ў залежнасці ад умоў: настрою, колькасці ўдзельнікаў, месца правядзення, надвор'я і іншых фактараў. Не выпадкова спецыфічнай асаблівасцю культурных традыцый з'яўляецца варыянтнасць.

Усе пералічаныя прычыны можна падзяліць на суб'ектыўныя і аб'ектыўныя. Першыя – гэта тыя, якія ўзнікалі і змянялі культурныя традыцыі пад уплывам творчай дзейнасці чалавека ці групы людзей. Узнікненне другіх не залежала ад канкрэтнага чалавека і яго дзейнасці, а вызначалася гістарычнымі, палітычнымі, сацыяльнымі і эканамічнымі з'явамі ў грамадстве. Усе гэтыя фактары, безумоўна, уплывалі на змены характару традыцый, і можна сцвярджаць, што ў комплексе іх уздзеяння старажытныя беларускія традыцыі атрымалі шмат варыянтаў, шмат новых форм.

У сучасных даследчыкаў ужо няма магчымасці ўстанавіць арыгінальныя варыянты многіх культурных традыцый, дакладны час іх узнікнення, дакладна зразумець і вызначыць матывы, якія пабуджалі нашых продкаў да выканання тых ці іншых традыцыйных дзеянняў, вызначыць характар, структуру, мэты, змест і першапачатковую форму. У нашы дні праводзіць паралелі і звязваць першапачатковыя, сапраўдныя традыцыі з яе пазнейшымі ці сучаснымі варыянтамі, а таксама казаць пра наяўнасць той ці іншай прыкметы і ўласцівасці, таго ці іншага фактару, матыву можна толькі на ўзроўні здагадак, тэорый, гіпотэз. Традыцыі, якія нарадзіліся ў далёкай старажытнасці, ужо не існуюць ў першапачатковай форме, як арыгінальны узор, зараз бытуюць толькі іх варыянты.

Такім чынам, трансфармацыя нацыянальных традыцый прадстаўляе сабою працэс іх істотнага пераўтварэння ў накірунку іх прыстасавання да пэўных эканамічных і палітычных, сацыяльных і культурных умоў існавання. Важнае значэнне пры гэтым мае творчая дзейнасць чалавека, якая з'яўляецца асноўным спосабам ажыццяўлення трансфармацыі культурных традыцый. Падчас свайго бытавання традыцыі падвяргаюцца пастаянным зменам, інтэрпрэтацыям і заўсёды звязаны з асобамі яе выканаўцаў. Пры гэтым трансфармацыя традыцый прадстаўляе сабой змяненне яе сутнасці, значныя пераўтварэнні, якія датычацца зместу і формы.

Нацыянальныя традыцыі і складаюцца са спалучэння гэтых элементаў, іх захавання, трансфармацыі і апрабацыі часам.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Беларуская энцыклапедыя. У 18 т. Т. 15 / Рэдкал. Г. П. Пашкоў і інш. Мн., 2002. – 552 с.
2. Беларуская энцыклапедыя. У 18 т. Т. 2 / Рэдкал. Г. П. Пашкоў і інш. Мн., 1996. – 480 с.
3. Беларускія народныя гульні / Уклад. К. Л. Лабчэўская. Мн., 1990. – 32 с.
4. Словарь современного русского литературного языка: В 17 т. Т. 1 / Под ред. Г. А. Качевской и Е. Н. Толикиной. М., Л., 1963. – 1286 с.
5. Шамак А. А. Традиционная физическая культура белорусов // Нёман, 2000. № 2. С. 176–203, с. 180